

Костенко О.М., академік
Національної академії правових наук
України, завідуючий відділом
Інституту держави і права ім.
В.М.Корецького Національної
академії наук України доктор
юридичних наук, професор

КОНЦЕПЦІЯ «СОЦІОПАТИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ» В КРИМІНОЛОГІЇ

Людство давно шукає відповідь на питання: чи існують такі властивості людини, лише маючи які вона вчиняє злочин? Саме в цьому напрямку здійснюється науковий пошук в кримінології для визначення ролі «людського фактору» в механізмі кримінальної поведінки.

На нашу думку, плідним для наукового дослідження в даному випадку може бути використання так званого принципу соціального натуралізму. Використання його нами в кримінологічних дослідженнях з 1990 року допомогло по-новому вирішувати кримінологічні проблеми.

У відповідності з цим принципом соціальні явища, в тому числі і людські вчинки, слід розглядати як такі, що існують за законами Природи. Для всього сущого Природа є Найвищим Законодавцем. Це впливає з світоглядної ідеї природної цілісності світу, відповідно до якої все, що існує в світі має існувати за законами Природи.

Соціальний натуралізм дає можливість побачити, що існує, образно кажучи, не дві «природи» - фізична і біологічна, а три «природи»: фізична, біологічна і соціальна. І ця «третя природа» (тобто, соціальна) не опускається до перших двох, а, навпаки, піднімається над ними як вища за них й існує за своїми, властивим тільки їй природним законам. Утворюючи ієрархічне нашарування «фізична природа - біологічна природа - соціальна природа», ці три «природи» генетично пов'язані між собою, бо біологічна є результатом розвитку фізичної, а соціальна - результатом розвитку біологічної.

Таким чином, відповідно до принципу соціального натуралізму соціальні явища не є позаприродними - вони природні, як і будь-які інші в цьому світі. Але визнання їх природними не означає, що вони цим самим опускаються до фізичної чи біологічної природи. Тому соціальний натуралізм не є «фізикалізацією» або «біологізацією» соціальних явищ, як це може здатися на перший погляд, тобто він не веде до редукціонізму.

Виходячи з викладеної доктрини соціального натуралізму, людина є «тривимірною» істотою: вона складається з трьох шарів - 1) шар «фізична річ»; 2) шар «біологічна особа»; 3) шар «соціальна особистість». Цей висновок, що випливає з соціального натуралізму, дуже важливий для розуміння механізму поведінки людини. У поведінці людини виявляються всі ці три шари. Але кримінальний (тобто, соціально значущий) характер поведінки людини може визначатися лише властивостями шару, що називається «соціальна особистість». Іншими словами, кримінальний характер поведінки людини визначається властивостями її «соціальної особистості» (а не фізичними чи біологічними властивостями людини). Сутність «соціальної особистості» людини складають її воля і свідомість, саме вони утворюють у людини шар «соціальна особистість». Звідси, можна зробити висновок: які воля і свідомість людини - така і її соціальна поведінка, саме у цій поведінці проявляється воля і свідомість людини.

Цей висновок, в свою чергу, вказує на те, що кримінальна поведінка - це прояв певних властивостей «соціальної особистості», тобто властивостей її волі і свідомості, що надають поведінці кримінальний характер. На нашу думку, «соціальну особистість», що має такі властивості волі і свідомості, які можуть надавати поведінці людини характер соціальної патології, слід називати «соціопатичною особистістю». Поняття «соціопатичної особистості» є адекватнішим, ніж вживане в кримінологічній літературі поняття «особистість злочинця» або «криміногенна особистість». «Особистість злочинця» не існує, а існує соціопатична особистість людини, яка вчинила злочин. Також

не існує «криміногенної особистості», тому що не існує «криміногенності» як властивості особистості, а існує «соціопатія» як властивість особистості.

Поняття «соціопатичної особистості» націлює дослідника на пізнання тих властивостей особистості, які можуть у майбутньому проявитися у вигляді вчинення людиною злочину. Це відкриває можливості для профілактики злочинів. Поняття ж «особистість злочинця» обмежує дослідника пізнанням особистісних властивостей людини, що вже стала злочинцем (вчинила злочин), а поняття «криміногенна особистість» передбачає існування у людини спеціальних властивостей, здатних породжувати виключно кримінальну поведінку і ніяку іншу, що не відповідає дійсності.

Які ж властивості волі і свідомості роблять особистість соціопатичною, тобто здатною за певних умов проявитися у вигляді вчинення людиною вчинку, що представляє собою соціальну патологію? Відповідь на це питання теж, на нашу думку, потрібно шукати за допомогою методологічного інструментарію, заснованого на принципі соціального натуралізму. Однак, відповідь на це питання залежить від вирішення за допомогою принципу соціального натуралізму так званого «основного питання кримінології», яке може бути сформульовано таким чином: «Злочин - це порушення законів природи чи кримінального законодавства, створеного людьми, чи того й іншого?».

Це питання відповідно до принципу соціального натуралізму має наступне рішення: «Злочин - це порушення законів соціальної природи, втілених людьми в кримінальне законодавство». Якщо злочин - це порушення законів соціальної природи, то це означає, що воля і свідомість, які проявляються у вигляді злочину, мають властивості, що протиставляють їх законам соціальної природи. Такі властивості має воля, яка перебуває у стані сваволі, і свідомість, що знаходиться в стані ілюзій, утворюючи єдиний комплекс, який можна назвати «комплексом сваволі і ілюзій». Цей комплекс, що утворюється в структурі «соціальної особистості», і є тим «людським фактором», який проявляється в механізмі

поведінки, що порушує закони соціальної природи і тому визнається порушенням соціальних норм (релігійних, моральних, правових і т.д.). Будь-яке порушення соціальних норм на світі, вчинене, вчинюване чи яке вчинятиметься в майбутньому, - це завжди прояв комплексу сваволі і ілюзій.

Таким чином, відповідно до принципу соціального натуралізму соціопатія особистості - це неузгодженість волі і свідомості людини з природними законами соціального життя людей. А «соціопатична особистість» - це «особистість з комплексом сваволі і ілюзій». Цей комплекс є загальним «зародком» для всіх проявів соціальної патології, тільки однією з яких і є злочинність. Тому шукати якісь специфічні «криміногенні» властивості особистості, які є «зародком» тільки злочинності було б методологічною помилкою. Звідси випливає також, що до скоєння злочину не існує у особистості «криміногенних» властивостей, але існують «соціопатичні» властивості, які за певних умов можуть проявлятися у вигляді злочину або у вигляді інших видів соціальної патології. Виправлення цих «соціопатичних» властивостей забезпечує попередження всіх проявів соціопатії особистості, в тому числі кримінальних проявів.

Поняття «комплекс сваволі і ілюзій» дозволяє також повному підійти до розуміння причин і умов в механізмі кримінальної поведінки, що розглядається лише як одна з форм прояву соціопатичних властивостей особистості. Все, що призводить до утворення у людини комплексу сваволі і ілюзій слід визначати як причину злочинності, а все, що сприяє прояву цього, вже утвореного у людини комплексу, у вигляді вчинення злочину - це умова злочинності.

Поняття «соціопатичної особистості» як «особистості з комплексом сваволі і ілюзій» має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Воно націлює практику на радикальний спосіб протидії злочинності: а саме, на усунення комплексу сваволі і ілюзій, що уражає соціальну особистість, як кореня будь-якої соціальної патології, в тому числі кримінальної поведінки. Усувати цей корінь, - відповідно до принципу соціального натуралізму, - можна лише формуючи у людей стан

узгодженості їхньої волі і свідомості із законами соціальної природи. Такий стан називається соціальною культурою людини. Все, що сприяє формуванню соціальної культури людини сприяє тим самим створенню у неї імунітету проти комплексу сваволі і ілюзій - кореня всякого зла, в тому числі і злочинності.

Виходячи з цього, афоризм ЧезареБеккарія «краще попередити злочин, щоб не бути вимушеним карати за нього» можна перефразувати так: «краще за допомогою формування у людей соціальної культури усунути комплекс сваволі і ілюзій, ніж карати за прояв цього комплексу у вигляді злочину». Звичайно, формування соціальної культури, будучи радикальним засобом протидії злочинності, не виключає застосування покарання за вже скоєні злочини як паліативу.

На нашу думку, протидія злочинності має здійснюватися за формулою: «культура плюс репресія». Ця формула може стати основою для так званої «культурно-репресивної концепції протидії злочинності», що розробляється за допомогою принципу соціального натуралізму в кримінології.